

Övervakning av försummelse och korruption i häradshövdingars tjänsteutövning i Viborgs guvernement under 1750–1780-talen

I denna uppsats* undersöks normativa verksamhetsmiljöer och häradshövdingars tjänstefel i gränstrakterna mellan Sverige och Ryssland efter freden i Åbo 1743. Tjänstemissbruken varierade från mindre försummelse till allvarliga förbrytelser. Ur ett moraliskt-religiöst och politiskt perspektiv var det högst klandervärt för tjänstemän att driva egenintresse i sitt ämbete under tidigmodern tid, och till exempel uppbärandet av mutor likställdes med förskingring av statens egendom. I 1734 års lag användes termen muta endast i samband med tjänstemissbruk begångna av rättsväsendets tjänstemän, trots att även andra tjänstemän gjorde sig skyldiga till motsvarande förbrytelser. I den tredje balken (Tingsmålsbalken) av Kristoffers landslag från 1442 nämns däremot att ”Taker laghman, heretzhöfdinge, læänsman eller nempda man mwtor for rættin”, vilket innebar att mutbrott ansågs vara ett utbrett problem även bland tjänstemän och förtroendemän på lokal nivå.¹

---

* Artikeln är skriven som del av projektet In search of corruption and bad governance practices: Swedish and Finnish experiences, ca 1614–1917 (CorGo).

1. Kung Kristoffers landslag, Tingmaalabalker § 3. ”Taker laghman muto for doom sin, gifui konunge mwto oc böte XL marker, oc miste laghmanz döme siit, oc fae thet sidan aldre aather. Taker heredzhöfdinge muto, wari lagh samw. Taker foghate eller lænsman muto, gifui konunge mutho oc miste læn siit, oc faae thet aldre aater, oc böte XL mark. Taker nempdaman mutho, gifui konunge muto oc böte XL marc, oc sætis aldre j nempd optare. § 1.”; se *Svenska Akademiens ordbok*, (<https://www.saob.se>, ”muta” (hämtad 1.12.2022)).

Syftet med denna uppsats är att besvara frågan om hur häradshövdingarnas tjänsteutövning i Viborgs guvernement, det vill säga Gamla Finland,² övervakades, och hur problem kopplade till tjänstefel framkom. I slutet av undersökningen uppmärksammas allvarliga tjänstemissbruk ur ett korruptionsperspektiv. Korruption definieras som sådant missbruk av tj nsteposition som kan förknippas med en individuell strävan efter nytta, som i praktiken ofta innebar ekonomisk nytta. I andra avseenden är det möjligt att definiera korruption antingen som politiskt-normativa eller moraliskt-etiska problem. Konkreta exempel på korruption var sådana materiella tillg nger som tjänstemännen vid rättsväsendet olagligt uppbar eller krävde, och som redan i samtiden ansågs ha en negativ effekt på tjänstemännens beslutsfattande och verksamhet. Påvisad korruption ledde till uppsägning från tjänsten. Den tidigmoderna definitionen av korruption var dock långt ifrån onyanserad, eftersom utbyten av gåvor och olika typer av inofficiella p verkningsmetoder genom bäste broder-nätverk och nepotism var vedertagna aspekter av samhällets funktioner. I denna artikel undersöks korruption utifrån normativa regelverk, etiska betoningar och allmogens toleransnivå. Fokus ligger på häradshövdingarnas handlingar som enligt samtida uppfattning ansågs överskrida gränsen för vad som var acceptabelt.³

I Sverige uppm rskammades rättvisan i domarnas verksamhet ur ett normativt-etiskt perspektiv redan i ett tidigt skede. Olaus Petri, teolog, reformator och kansler (1531–1533) under Gustav Vasa, sammanställde

-
2. Gamla Finland omfattar delar av Karelska näset, Ladoga-Karelen och dagens sydöstra Finland, vilka avtr ddes till Ryssland i frederna i Nystad (1721) och  bo (1743). Gamla Finland införlivades i Storfurstendömet Finland 1812. Undersökningen fokuserar på häradshövdingarna på landsbygden i Viborgs guvernement, varför tjänstemannakårens eventuella förbrytelser i stadsdomstolarna, såsom i Viborgs rådstuvurätt under senare hälften av 1700-talet, faller utanför forskningstemat.
  3. För definitionen av korruption i det tidigmoderna Europa, se Michael Johnston, 'The search for definitions. The vitality of politics and the issue of corruption', *International Social Science Journal* 48 (1996:149); Seppo Tiihonen, 'Central government corruption in historical perspective', Seppo Tiihonen (ed.), *The History of Corruption in Central Government* (Amsterdam 2003), s. 4–9; Mary Lindemann, 'Dirty politics or "Harmonie"? Defining corruption in early modern Amsterdam and Hamburg', *Journal of Social History* 45 (2012:3); Jens Ivo Engels, *Die Geschichte der Korruption von der Fr hen Neuzeit bis ins 20. Jahrhundert* (Frankfurt am Main 2014), s. 21–28; Petri Karonen & Nils-Erik Villstrand, 'Korruptio ja huono hallinto tutkimuskohteena varhaismodernissa Ruotsissa. N k kulmat, menetelmät ja mahdollisuudet', *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 21 (2021:5), s. 2.

de så kallade Domarreglerna (första gången utgivna 1616 i *Rättegångs Oordning*) som baserade sig på Gamla testamentet och antika egyptiska skrifter. I Domarreglernas åttonde paragraf står följande:

En godh beskedeligh Domare är bättre än godh Lagh, ty han kan altijdh lagha efter Läglicheetena. Ther en ond och orättwijss Domare är, ther hielper godh Lagh intet, ty han wränger och gör them Orätt efter sitt sinne.⁴

Olaus Petris domarregler utformades i efterspelet av den svenska kyrko-reduktionen och därpå följande bondeuppror under 1520–1540-talen, vilka fick ett blodigt slut. I ideologisk mening präglades texterna av kritik som den avskedade och dödsdömde Olaus Petri framförde mot kungens enväldiga maktutövning. Trots att det religiöst-etiskt beto-nade regelverket saknade juridisk betydelse, hade Domarreglerna en central roll i svensk lagtolkning och präglade allmänt både domares och tjänstemäns verksamhet. Regelverket fanns även inkluderat i 1734 års lag under paragrafen ”Domare-Regler”.⁵

Källmaterialet för uppsatsen består av besvär rörande häradshöv-dingarnas tjänsteutövning i det Viborgska guvernementet, som under 1740–1780-talen skickades till det i S:t Petersburg belägna Justitiekolle-giet för livländska, estländska och finländska ärenden. Eftersom vissa av besvären under flera års tid kompletterats med brev, genmälen, proto-kollutdrag och andra dokument, innehåller besvärakterna stundom stora mängder handlingar med anknytning till fallen. I tabell 1 anges ordinarie- och vicehäradshövdingarna i Viborgs guvernement under 1740–1780-talen, emot dem utfärdade tjänstefelsbesvär samt uppgifter om eventuella uppsägningar. Anledningarna till besvären varierade från vårdslöshet i tjänsteutövningen och felaktiga domar till mutanklagelser. I denna uppsats undersöks besvärshandlingarna ur ett mikrohistoriskt perspektiv genom att förutom på sakinnehållet även fokusera på den helhetsbild som källorna återger av hur domarnas tjänsteutövning granskades och hur tjänstemissbruk uppdagades.

4. Sveriges Rikes Lag 1734, Domare-Regler, § 8.

5. Heikki Ylikangas, 'Olaus Petrin tuomarinohjeet', *Oikeushistoriasta ja sen tutkimisesta* (Helsinki 1983), s. 41–65; *Tuomarinohjeet 1545* (Olaus Petri), översättning av Matti Norri, förord Yrjö Blomstedt (Helsinki 1987); Jarkko Tontti, 'Olaus Petri and the rules for judges', *Associations – Journal for Social and Legal Theory* 4 (2000:1), s. 113–128; även Heikki Ylikangas, *Kustaa Vaasa ja hänen uhmaajansa. Kristian II:sta Nils Dackeen* (Helsinki 2021).

Tjänstemissbrukens långa historia

Tjänstemissbrukets historia i Sverige (och i Finland) är lika lång som utvecklingen av normer för rättsvård och rättsförvaltning. Tidigmoderna svenska tjänstemäns missbruk har i viss grad utforskats under de senaste årtiondena. Denna forskning har främst fokuserat på förvaltningstjänstemän, såsom länsmän, fogdar och landshövdingar.⁶ Tjänstemissbruk av häradshövdingar och lagläsare, vilka vikarierade för häradshövdingarna, förekom redan under 1500-talet. Efter hand som antalet besvär mot rättsväsendet ökade under 1600-talet, strävade man i Sverige efter att motarbeta missförhållandena. Hovrätter grundades i riket för att övervaka rättsväsendets verksamhet, utnämningen av domare ställdes under kungens beslutsmakt, tjänstemännens kompetens togs under närmare uppsyn och man strävade efter att höja tjänstemännens löner. Därtill begränsades användningen av domarvikarier, vilket slutligen förbjöds helt under 1680-talet.⁷ Samtidigt antyder den trettonde paragrafen i kapitel XXIV av 1686 års kyrkolag ”Om Biskopar, Superintendenter, Probstar, Kyrckioherdar och Capelianer, samt andre Kyrckiobetiente” att gåvor var accepterade. Ur paragrafen kan man läsa följande:

-
6. Se Kenneth Awebro, *Gustaf III:s räfst med ämbetsmännen 1772–1779. Aktionerna mot landshövdingarna och Göta hovrätt*, Studia Historica Uppsaliensia 96 (Uppsala 1977); Claes Peterson, ”En god ämbetsman är bättre än en god lag...” Frågan om justitiekanslern som en allmogens besvärsinstans i klagomål över kronobetjäternas ämbetsutövning (1747–1752)’, *Administrasjon i Norden på 1700-talet* (Oslo 1985); Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Rättshistoriskt bibliotek 48 (Lund 1993); Maria Cavallin, *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780* (Göteborg 2003); Alexander Jonsson, *De norrländska landshövdingarna och statsbildningen 1634–1769*, Skrifter från institutionen för historiska studier 10 (Umeå 2005); se även Martin Almbjär, *The Voice of the People? Supplications Submitted to the Swedish Diet in the Age of Liberty, 1719–1772*, Historiska studier. Skrifter från Umeå Universitet 13 (Umeå 2016); Olli Matikainen, ’Judges, law-readers and malpractice (1560–1680)’, Petri Karonen & Marko Hakanen (eds.), *Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720* (Helsinki 2017), s. 143–161; *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 21 (2021:5), temanumret Korruptio ja huono hallinto Ruotsissa ja Suomessa n. 1600–1900.
  7. Yrjö Blomstedt, *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680)*. Oikeushistoriallinen tutkimus, Historiallisia Tutkimuksia LI (Helsinki 1958), s. 154–158, 209 passim; Petri Karonen, *Pohjojen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (Helsinki 2014), s. 303–304.

Wid Visitationerne, må ingen taga utaf Kyrckiones Penningar något, och förära Biskopen eller Probsten, utan dher Kyrckioherden och Församlingen, af god och frij wilia, tänckia at gifwa dhem något, så skal dhett skeep af dheras egne, och icke af Kyrckiones Medel, som til dhes tarf och dienst allena, böra blifwa behållne och oförryckte.⁸

Centralkraftens åtgärder föreföll i alla fall till synes ha effekt, eftersom besvärerna rörande domarnas och andra tjänstemäns tjänstemissbruk minskade under 1600-talet. Under tidsperioden 1653–1680 avskedades endast en innehavare av lagmans- eller häradshövdingstjänst i Finland. Anledningen till avskedandet av häradshövdingen i Sääksmäki, Krister Rosencrantz, angavs vara mottagandet av mutor. Verksamhet som enligt dagens definition skulle klassificeras som korruption försvann emellertid aldrig under 1600-talet, även om den inte är synlig i källmaterialet. Professor Yrjö Blomstedt konstaterar följande:

Utav lagläsarnas girighet framstår Samuel Cröels beskrivning om rättsvården i Kexholms län under 1640-talet som ett synnerligen allmänt förekommande exempel, i vilket lagläsaren Anders Lyththraeus dömde till fördel för den part, som med hjälp av fingertecken uppgav den högsta mutsumman.⁹

Vidare menar Blomstedt att "[s]åsom det genom tiderna hört till naturen av saken, kunde inte heller anklagelserna mot lagläsaren Lyththraeus intygas".¹⁰ Den största utmaningen med forskning om tjänstemissbruk ligger visserligen i faktumet att drivandet av egna ekonomiska intressen sammanflätades med den konventionella tjänsteutövningen.

Kriterierna för tillsättning och befordring av tjänstemän förtydligades i Sverige i början av 1700-talet i enlighet med 1720 års regeringsform. Enligt direktiven som utgavs under de följande årtiondena blev erfarenhet, merit och lämplighet i stället för börd de viktigaste kriterierna för tillsättande av tjänstemän. Det tog emellertid länge innan de formella lämplighetskraven ersatte tidigare praxis i tjänstetillsätt-

8. Kyrkio-Lag och Ordning 1686, Cap. XXIV, § XIII.

9. Blomstedt, *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen*, s. 221.

10. Ibid., s. 232, 305. Anklagad för uppbärandet av mutor avskedades Samuel Cröell från sin tjänst som landssekreterare i Viborgs län i slutet av 1630-talet. Cröell befordrades omsider till kammarfiskal i Ingermanlands och Kexholms län vid mitten av 1640-talet. Se, Georg Haggrén, 'Cröell, Samuel (ca 1600–1667)', *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*, Studia Biographica 4 (2008) hämtad 1.12.2022.

ningar.¹¹ Tj nstm nnens missbruk av sina befogenheter blev mål för allmän samh lleg diskussion vid mitten av 1700-talet. Under riksdagarna 1738–1739 framlades flera besvär över hur finska bönder blivit mål för tj nstm nnens oegentligheter. Besvären mot tj nstm nnen var vid inledningen av 1730-talet en fortsättning på de besvär som framkommit i lokala domstolar efter freden i Nystad och som riktats mot tjänstemissbruk under stora ofreden. Besvären behandlades omfattande redan under senare h lfte n av 1720-talet, då de så kallade  stra och västra gr nsk nskommissionerna var verksamma i Finland. Till kommissionernas främsta uppgifter hörde att agera som forum för undersåtarnas besvär, utreda omfattningen av skador och behandla besvärsmål som riktades mot myndigheter.¹²

Efter dalupproret i början av 1740-talet fästes särskild uppmärksamhet vid tjänsteutövare även i de centrala delarna av det svenska riket. Från och med mitten av århundradet besökte Justitiek nslern landskapen och tog emot undersåtarnas besvär över tj nstm nnens verksamhet. Det ursprungliga målet med inspektionsresorna var dock inte att skapa en kanal för allmogens besvär mot de lokala tj nstm nnens tjänstemissbruk, utan att visa ”kunglig omsorg” och befästa kronans legitimitet på lokalnivå. Trots de otaliga besvären som Justitiek nslern

11. Heikki Kulla, *Kansalaiskunto ja kelpoisuus. Tutkimus virkaylennysperusteiden taustasta, kehityksestä ja tulkinnasta vuoteen 1919*, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-serien nr 176 (Helsinki 1987), s. 32–35; Cavallin, *I kungens och folkets tjänst*, s. 76–80, passim; Karonen & Villstrand, ’Korruptio ja huono hallinto tutkimuskohteena’, s. 7–8.
12. Magnus Gottfrid Schybergson, *Bidrag till Finlands inre historia åren 1721–1731* (Helsingfors 1875), s. 71–95; Keijo Olavi Alho, *L ntinen tutkijakunta ja sen toiminta vuosina 1725–1727. Er s Suomen historian j lleenrakennusty n vaihe Ison vihan jälkeen*, Historiallisia Tutkimuksia XXVI (Helsinki 1940); Marie Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tj nstm nnen, ca 1680–1730*, Studia Historica Uppsaliensia 199 (Uppsala 1999), s. 12–13; Karl Bergman, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*, Studia Historica Lundensia 7 (Lund 2002), s. 142–160; Kustaa H. J. Vilks, *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta* (Helsinki 2005), s. 392–395, passim; Jonsson, *De norrländska landshövdingarna*, s. 239–269; Petri Karonen, ’Coping with peace after a debacle. The crisis of the transition to peace in Sweden after the Great Northern War (1700–1721)’, *Scandinavian Journal of History* 33 (2008:3); Antti Räihä, ’Kruunu, alamaiset ja rauhan haasteet’, Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.), *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I* (Helsinki 2018), s. 520–524; Nils Erik Villstrand, Piia Einonen, Petri Karonen & Antti Räihä, ’Kriisikausien vuorovaikutuksen muodot ja vaikutukset’, Petri Karonen, Nils Erik Villstrand & Pertti Haapala (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1. Rakenteet ja institutiot* (Tampere 2021), s. 207–214.

emottog, förblev de konkreta åtgärderna för att minska tjänstemissbruk få. Således förblev även de ivrigaste förslagen, som inkluderade propositioner om att i samband med vintertingen genomföra årliga opinionsundersökningar gällande allmogens åsikter om kronofogdars, häradsskrivares och länsmäns verksamhet, utan administrativt godkännande. Ett av bondeståndet ställt krav hade gått samma öde till mötes under riksdagen 1723. Bönderna hade då gjort ett förslag om att tillsammans med landshövdingarna regelbundet samlas för att behandla allmogens besvär över tjänstemännen. Genom att Sveriges rättshistoria på 1600- och 1700-talen placeras in i en större europeisk tradition, illustrerar besvären å sin sida betydelsen av lekmannaväldet och bondeståndets inflytande. En central aspekt var även besvärsrätten till högre rättsinstanser ända upp till kungen.¹³

De under 1700-talets början framlagda förslagen kan inte enbart ses som en följd av ökat missnöje mot lokala tjänstemän i bondesamhället. Bönderna hade varit vana med motsvarande möjligheter i samband med biskops- och prostvisitationerna, under vilka bönderna av tradition hade haft möjlighet att framföra besvär om församlingarnas prästerskap och deras tjänsteutövning. Så gott som inga besvär riktades mot prästerskapets tjänsteutövning i församlingarna i Gamla Finland under 1700-talets andra hälft. Ett undantag framgår ur de delvis fragmentariska konsistorie- och prostvisitationsprotokollen. I dessa framförs besvär över kyrkoherden i S:t Johannes församling på Kareliska näset, som under 1770-talets början påstods samla in ytterligare en halv kopek utöver ordinarie nattvardskopek av samtliga nattvardsbesökare. Kyrkoherdens förklaring att penninginsamlingen gjordes för reparation av prästgården övertygade inte församlingen.¹⁴

I äldre forskning framhålls en delvis kritisk syn på tjänstemannakåren i Viborgs guvernement. I synnerhet har tingen som hölls på donationsjordar stundvis betraktats som försumliga, och domarna har

---

13. Peterson, ”En god ämbetsman är bättre”, s. 312–315, 321–322; Frohnert, *Kronans skatter*, s. 244–249, 271, passim; Karin Sennelfelt, *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* (Hedemora 2001); Heikki Pihlajamäki, *Johdatus varhaismoderniin oikeushistoriaan* (Helsinki 2004), s. 119–120, 135–137; Petri Karonens och Nils Erik Villstrands introduktion till föreliggande nummer av HTF.

14. Antti Räihä, ”Vanhan Suomen luterilainen papisto, seurakunnat ja ”kansallinen” kuva”, Ella Viitaniemi (toim.), *Kirkko, papisto ja yhteiskunta 1600–1860* (Helsinki 2023) (i tryck).

ansetts vara mottagliga för mutor. Tjänstemissbruk eller mutor verifieras dock inte utförligare i den tidigare forskningen. Däremot omnämns i viss finsk nationell anda utmaningarna med tjänsteutövningen under det ”ryska väldet” och att rättsväsendets verksamhet, trots trycket från rysk sida, var tillfredsställande. Domarnas arbetsförhållanden var inte lätta, och som Ragnar Rosén tillspetsat konstaterar ”löpte makthavarnas förakt gentemot dessa ’Bauerngerichter’ som en röd tråd genom hela Gamla Finlands historia”. Förhållandena var enligt Rosén särskilt svåra under början av 1700-talet.¹⁵

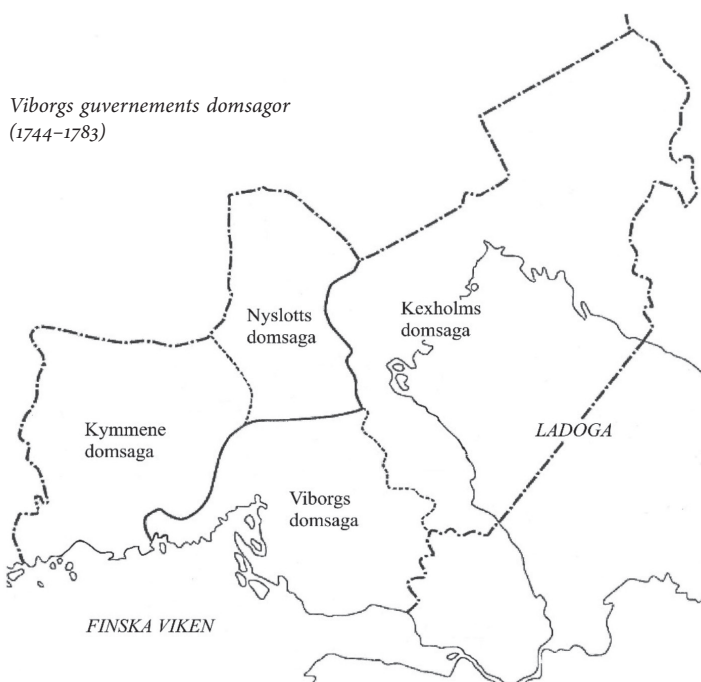
Domarnas lönenivåer framstår inte som ett hinder för tjänsteutövningen i domsagorna i Viborgs guvernement. Exempelvis uppbar domaren för Kexholms domsaga tingskappor från över 5 900 hushåll (rök) under 1770-talet. Varje hushåll skulle överlåta en kapp säd till lagmannen och tre kappar säd som fördelades mellan häradshövdingen och nämndemännen. Såsom det framgår ur en redogörelse som finns nertecknad i början av 1743 års revisionsjordebok för Kymmenegårds provins, Ladoga-Karelen och delar av Savolax socknar, motsvarade fyra kappar säd åtta öre silvermynt i penningar i enlighet med ett beslut taget vid 1741 års riksdag i Sverige. Enligt den beräkningen motsvarade Kexholms häradshövdingens inkomster lönen för en guvernör eller president vid det i S:t Petersburg belägna Justitiekollegiet för livländska, estländska och finländska ärenden. Försummelserna och de övriga problemen som präglade häradshövdingarnas verksamhet i Viborgs guvernement förklaras inte heller av för stor arbetsbörda, eftersom antalet mål som behandlades vid häradsrätterna enligt uppgifter från början av 1810-talet var förhållandevis få. I Viborgs och Kymmenes domsagor avgjordes i genomsnitt 3 000 mål årligen, medan motsvarande antal för Kexholms södra domsaga var kring 4 000. I Kexholms norra domsaga avgjordes däremot endast 1 200 mål årligen. Antalet mål var hur som helst inte markant högre än detta under mitten av 1700-talet.¹⁶

15. Ragnar Rosén, ’Oikeustaistelua Viipurin läänissä 1700-luvulla’, HAik 38 (1940:1–2), s. 99 (citatt), 104; Otto Hjalmar Granfelt, ’Rättskipningen i Gamla Finland under Ryska tiden (1721–1811)’, *Tidskrift utgiven af Juridiska Föreningen i Finland* 67 (1931), s. 293, 297, 304, 311.

16. Gamla Finlands räkenskaper, Deduktionsverk över Villmanstrands ståthållarskaps rannsagningsjordebok 1742–1743, RA, Helsingfors; Onni Hannikainen, *Vanhan Suomen eli Viipurin läänin oloista 18lla vuosisadalla* (Helsinki 1888), s. 119; Johan Magnus Salenius, ’Oikeusistuimet ja lainkäyttö Vanhassa Suomessa vv. 1721–1812’, HArk XXV (1915), s. 12, 14; Ragnar Rosén, ’Lagmän, häradshövdingar och vicehäradshövdingar

Rättsväsendet, tjänsteutövningens författningar och domartjänsterna

Under mitten av 1700-talet bestod Viborgs guvernement av fyra domsagor. Karelska näset och Ladoga-Karelen, som överlåtits till Ryssland i freden i Nystad (1721), indelades i Viborgs och Kexholms domsagor. Av områdena som överlåtits till Ryssland i freden i Åbo bildades Savolax och Kymmene domsagor. På landsbygderna i Viborgs och Kexholms domsagor tillämpades enligt fredsavtalet i Nystad Kristoffers landslag från år 1442 och deklarationer som utgetts i Sverige innan fredsavtalet i Nystad. I området mellan Finska vikens kust och södra Saimen, som anslöts till Ryssland i freden i Åbo, tillämpades däremot Sveriges 1734 års lag och kungliga bestämmelser och förordningar som kungjorts

Kartbotten: Antti Räihä

i Gamla Finland', *Suomen sukututkimusseuran vuosikirja VIII* (1924), s. 262–268, 270–273; Om förändringar i domsagornas indelning och om häradshövdingar i Gamla Finland under början av 1800-talet, se Antti Räihä, 'Vanha Suomi ja yhdenmukainen suuriruhtinaskunta? Lähentyminen Venäjään ja venäläisyyden kitkeminen 1800-luvun alkupuolen Suomessa', Piia Einonen & Miikka Voutilainen (toim.), *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria* (Tampere 2020), s. 134–138.

fram till maktskiftet. Enligt ett förslag som Justitiekollegiet f r livländska, estländska och finländska ärenden framförde, och vilket fastst ll des genom kejsarinnan Katarina II:s prejudikat 1763, skulle dock hela Viborgs guvernement i försättningen enbart tillämpa brottsbalken i 1734 års lag.¹⁷

I Viborgs guvernement erh lls den högsta förvaltnings- och domsrätten av den ryska Dirigerande senaten. Senaten utnämnde exempelvis lagm nnen i Gamla Finland och behandlade besvär över beslut som gjorts av Justitiekollegiet f r Livland, Estland och Finland. I mitten av 1730-talet underordnades Gamla Finlands rätts- och kyrkoförvaltning Justitiekollegiet. F r Viborgs guvernements del utgjorde Justitiekollegiet, liksom i övriga västliga guvernement i det ryska imperiet, en appellationsdomstol motsvarande hovrätterna i Sverige fram till den regional- och förvaltningsreform som ägde rum i mitten av 1780-talet. Utn mningsr tten av häradshövdingar fanns fram till inledningen av 1780-talet hos Justitiekollegiet, som fattade beslut utifrån lagmannens förslag. Under de sista åren före 1784 års reform var det den Dirigerande senaten som gjorde utnämningarna utifrån propositioner av Justitiekollegiet.¹⁸

Som appellationsdomstol f r de civilmål som behandlades i Viborgs guvernements h radsr tter grundades 1744 Viborgs lagmansrätt. Denna var underordnad Justitiekollegiet fram till januari 1780 då den underordnades den Dirigerande senaten. I besvär som berörde Viborgs guvernements h radsr tter skulle man förbigå lagmansrätten och i stället vädja direkt till Justitiekollegiet. Förfaringssättet skilde sig från förhållandena i Sverige, där undersåtarna inte hade möjlighet att förbigå de lägre rättsinstanserna och framföra besvär direkt till hovrätten.

17. Robert Lagus, 'Om Gamla Finlands rättliga förhållanden wid reunionen 1811', *Juridiskt Album* III (1862), s. 139–141; Hannikainen, *Vanhan Suomen eli Viipurin l  nin*, s. 11–17; Salenius, 'Oikeusistuimet ja lainkäyttö', s. 11; Ragnar Rosén, 'Kring tillämpningen av  bofredens privilegieparagrafer vid medlet av 1700-talet', *HARK XXXII* 14 (1924), s. 1–3; Granfelt, 'Rättskipningen i Gamla Finland', s. 280–283, 286, 301–302; Jyrki Paaskoski, 'Elisabet I:n uudistukset', Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen (toim.), *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia* IV (Keuruu 2013), s. 126–127.
18. Lagus, 'Om Gamla Finlands r ttliga förhållanden', s. 170–173; Claes Peterson, *Peter the Great's Administrative and Judicial Reforms. Swedish Antecedents and the Process of Reception*, R ttshistoriskt bibliotek 29 (Stockholm 1979); Mati Laur, *Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1783)* (Tartu 2000), s. 108–109; Jyrki Paaskoski, 'Vanhan Suomen hallintohistoria', Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski (toim.), *Vanhan Suomen arkistot*, Arkistolaitoksen toimituksia 13 (Helsinki 2012), s. 54–57.

Vid behov förflyttades besvär över häradshövdingarnas tjänsteutövning i Viborgs guvernement från Justitiekollegiet till den Dirigerande senaten. Enligt ett beslut utfärdat av den Dirigerande senaten skulle Justitiekollegiet från och med mars 1770 göra domslut i de fall som berörde domarnas tjänstefel.¹⁹

Fram till 1752 verkade Arvid Zimmerman som första domare för Viborgs guvernements lagmansrätt. Därefter stod tjänsten vakant under några år, tills Matthias Martins åtog sig uppdraget 1755–1761 och Kristian Alenius 1762–1775. Efter Alenius verkade Magnus Orraeus som lagman fram till 1784, varefter lagmansrätten upplöstes i samband med förvaltnings- och rättsväsendets reformering.²⁰

Författningarna och påbuden som berörde tjänstefel var inte sammanställda till någon enhetlig samling i Sverige under början av 1700-talet. Det fyrtiofjärde kapitlet i missgärningsbalken i 1734 års lag definierade olika former av tjänstefel och straff för dessa. Första paragrafen, som främst berörde tjänstemän som sysslade med skatteuppbörd, behandlade indrivning av för höga skatter. Åtföljande straff för detta var kompensering av skadan och dubbelt stöldstraff. I den andra paragrafen fastställdes definitioner för fordring och uppbärande av mutor samt straff för dessa. I paragrafen nämns följande:

-
19. Salenius, 'Oikeusistuimet ja lainkäyttö', s. 12–13; Granfelt, 'Rättskipningen i Gamla Finland', s. 302–304; Erik Amburger, *Die Geschichte der Behördenorganisation Russlands von Peter dem Grossen bis 1917* (Leiden 1966), s. 118–119; Isabel De Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great* (New Heaven 1981), s. 280–281; Janet Hartley, 'Införandet av ståthållarskapsförfattningen i Gamla Finland', HTF 67 (1982:1), s. 78–90; Katrin Kello & Hesi Siimets-Gross, 'Kohtuasjad in puncto libertatis. Isiku staatuse tuvastamise lähtekohad asehaldusaja Eestimaal', *Ajalooline Ajakiri* 160/161 (2017), s. 278–279; Justitiekollegiets arkiv, akterna 51, 1394, RA, Helsingfors; för Sveriges del se Pär Frohnert, 'Administration i Sverige under Frihetstiden', Yrjö Blomstedt (red.), *Administraşjon i Norden på 1700-talet* (Oslo 1985), s. 256–259; Harald Gustafsson, 'Att draga till Malmö och skaffa sig rätt. Undersåtar, överhet och identitetsföreställningar i skånska suppliker 1661–1699', Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgäranser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum* (Göteborg 2007); Jonas Liliequist & Martin Almbjär, 'Early modern court records and petitions in Sweden (c. 1400–1809). Overview and research trends', *Frühneuzeit-Info* 23 (2012:1–2), s. 17–19; Almbjär, *The Voice of the People?*, s. 43–48.
20. Rosén, 'Lagmän, häradshövdingar', s. 260–261; Rosén, 'Kring tillämpningen av', s. 4; Lagmansrätten återupptog verksamheten i Viborgs guvernement 1797. Sista lagmannen innan förenandet av Gamla Finland var Ivan von Pirskey, som var verksam 1797–1811, se Håkon Holmberg, 'Suomen laamannikunnat ja laamannit', *Turun Historiallinen Arkisto* 16 (1964).

Hwilken Konungens Embetsman, hög eller låg, som sielf, eller genom andra, intalar, eller förleder undersåtarna til något sammanskott, kostnad, utgift, eller arbete; rätte up skadan, miste embetet, och böte tuhundrade daler. Tager han sådant emot, t  thet, såsom af fri wilja biudes; böte hundrade daler, och gifwe  ter thet han tog.²¹

Som paragrafen låter förstå var det inte lika klandervärt att ta emot mutor som erbjöds av fri vilja som att kräva dem själv. Tj nstebrott där tagandet av mutor ledde till böter och uppsägning från tjänsten var exceptionellt allvarliga.

Den tolfte paragrafen av rättegångsbalkens första kapitel i 1734 års lag som berörde mutor, gällde i synnerhet domarna i rättsväsendet:

F ller Domare orätt dom af uppenbar w rdsl shet, eller oförstånd; miste embetet aldeles, eller til wiss tid, eller bote med penningar til treskiftes, alt efter omständigheterna, och fyller allan skada. G r han thet ups teliga, af hat och illwilja, eller f r w nskap, eller muto och winning; miste embetet, och få thet aldrig  ter, gälde och skadan, och muta g nge til the fattiga.²²

Avsiktlig strävan efter att gagna egna intressen klassificerades i rättegångsbalken som särskilt klandervärt ur ett etiskt perspektiv. Olika problem som förknippades med mutandet av tjänstemän identifierades även i Tingm lsbalken i Kristoffers landslag.

Den normativa grunden för tjänstemännens verksamhet i Viborgs guvernements rättsväsende under senare hälften av 1700-talet härstammade från den svenska tiden. Den ryska förvaltningsapparaten utkom emellertid med olika ukaser och anvisningar utgivna av kejsaren och den Dirigerande senaten, som reglerade förvaltnings-ekonomisk verksamhet. Likaledes utkom guvernementregeringar i kejsardömets västra gränsområden årligen med tiotals olika manifest. I samtliga domstolar, inklusive de lägsta r ttst nsinstanserna, skulle en så kallad ”rättvisans spegel” (*serzal/zercalo*) finnas placerad på det r dkl dda domarbordet. Rättvisans spegel var av stor symbolisk betydelse och en konkret mot svarighet till de svenska domarreglerna. På var och en av de tre sidorna av den förgyllda rättvisans spegel fanns ukaser utgivna av Peter den store i början av 1720-talet, vilka underströk domarnas förståndiga och värdiga uppförande. Enligt dem skulle domarna inte tillämpa lagen

21. Sveriges Rikes Lag 1734, Missgiernings Balk, Cap. 44, § 1–2; Sveriges Rikes Lag 1734, Domare-Regler, särskilt § 4–5, § 43; Cavallin, *I kungens och folkets tjänst*, s. 94–97.

22. K ng Kristoffers landslag, Tingmaalabalker § 3; Sveriges Rikes Lag 1734, Rättegångs Balk, Cap. 1, § 12.

Tabell 1: Ordinarie- och vicehäradshövdingar i Viborgs guvernement enligt årtal under 1740–1780-talen samt mot dem riktade och hos Justitiekollegiet för livländska, estländska och finländska ärenden behandlade tjänstefelsbesvär och eventuella uppsägningar.

Kymmene domsaga	Savolax domsaga	Kexholms domsaga	Viborgs domsaga
<u>Häradshövdingar</u>	<u>Häradshövdingar</u>	<u>Häradshövdingar</u>	<u>Häradshövdingar</u>
Arvid Renner (1743–1762†) Anklagades för tjänstefel 1756.	Johan Prochman (1743–1746†)	Sven Johan Östring (1746–1747)	Johan Matthias Solberg (1738–1752†)
Carl Dichaeus (1762–1763†)	Peter Pomoell (1746–1747)	Peter Pomoell (1747–1770) Anklagades för tjänste- fel 1756, 1757, 1758, 1759, 1760 och 1764. Avskedades 1770.	Henrik Forssman (1752–1760†) Anklagades för tjänstefel, vårdslöshet och olydnad i tjänsteutövningen 1756, 1757, 1758 och 1759.
Anders Gudseus (1764–1780) Anklagades för tjänstefel 1773 och vårdslöshet 1780.	Sven Johan Östring (1747–1760) Anklagades för tjänstefel 1756, 1757, 1758 och 1759. Avstängdes från tjänsten 1759. Avskedades 1760.	Andreas Wirenus (1770–1783)	Johan Carpén (1760–1780)
Fredrik Langell (1780–1783)	Johan Cornelius Linbom (1760–1771†) Anklagades för tjänstefel 1765.	<u>Vicehäradshövdingar</u>	Michael Gustaf Bäck (1780–1783)
<u>Vicehäradshövdingar</u>	Michael Gustaf Bäck (1771–1780)	Johan Cornelius Linbom (1753–1759) Anklagades för tjänstefel 1757.	<u>Vicehäradshövdingar</u>
Nils Johan Deutsch (1754–1758†)	Karl Adolf Sattler (1780–1783)	Fredrik Böckelman (1760–1771) Anklagades för tjänste- fel 1764 och 1768. Avskedades på grund av vårdslöshet 1771. Fick åter sitta ting under uppsyn av häradsdomaren Wirenus efter Justitie- kollegiets beslut (1778).	Karl Jaenisch (1753–1758) Anklagades för tjänste- fel 1757 och 1758. Avgick på egen begäran 1758.
Kristian Frimautz (1756–1770†)	<u>Vicehäradshövdingar</u>	Michael Gustaf Bäck (1771–1780)	Johan Carpén (1758–1760) Anklagades för tjänste- fel 1759.
Anders Gudseus (1761–1764) Anklagades för våldsamhet 1764.		Abraham Ankar (1775–1779) Anklagades för tjänste- fel 1778. Avskedades på grund av olämpligt beteende 1779.	Johan Carpén (1758–1760) Anklagades för tjänste- fel 1759.
Karl Gustaf Rickneck (1779–1780)		Karl von Tavast (1779–1783) Anklagades för felaktig dom 1781.	Hans Hornborg (1777–)

Källor: Justitiekollegiets arkiv, akter, RA, Helsingfors; Ragnar Rosén, 'Lagmän, häradshövdingar och vicehäradshövdingar i Gamla Finland', *Suomen sukututkimusseuran vuosikirja* VIII (1924); Håkon Holmberg, *Suomen tuomiokunnat ja kihlakunnantuomarit* (Helsingfors 1959), s. 53–56.

utbildningsnivån och erfarenheten bland häradshövdingarna var ett påtagligt problem i Viborgs guvernement efter freden i Åbo.²⁴

Till skillnad från häradshövdingarna behandlade Justitiekollegiet för livländska, estländska och finländska ärenden under 1740–1780-talen endast ett tjänstefelsbesvär som anfördes mot en lantkommissarie (motsvarande en svensk kronofogde). Föremål för besväret var lantkommissarierna i Lappvesi, som anklagades för delaktighet i förskingring av kronomjöl. Det var även sällsynt att besvär riktade mot länsmän behandlades i Justitiekollegiet. I jämförelse med antalet besvär som anfördes av justitiekanslerer under 1700-talets senare hälft som reste omkring i mellersta och södra Sverige, från Dalarna till Småland var skillnaden anmärkningsvärd. I Sverige anfördes besvär gällande tjänstefel i regel mot fogdarna som skötte administrativa uppgifter, men även mot länsmän och landshövdingar. För Viborgs guvernements del kan det röra sig om en statistisk snedvridning i anknytning till dold brottslighet, eftersom besvären som anfördes mot lantkommissarier och fogdar eventuellt var så obetydliga att de inte togs upp i Justitiekollegiet. Det som dock talar för avsaknaden av fall är det faktum att lokalhistorisk forskning inte lyft fram tjänstefelsbesvär anförda mot lantkommissarier, eftersom häradsrätterna trots allt hade befogenheter att utreda andra tjänstemäns (med undantag för rättsväsendets tjänstemän) lindrigare tjänstefel.²⁵

Nikolai Heinrich von Engelhardt, som var guvernör (viceguvernör fram till 1774 på grund av sin låga rangordning) i Viborgs guvernement, framförde i början av 1770-talet förslag på betydande reformer för guvernementets rättsväsende, samtidigt som han kritiserade problemen inom rättsvården. Guvernören kritiserade i synnerhet donationsjordar samt lagmansrättens och Justitiekollegiets långsamma förfarande. Enligt von Engelhardt skulle Viborgs lagmansrätt ersättas med ett i guvernementet grundat rättsdepartement som skulle ledas av guvernören. Samtidigt föreslog han en nedskärning av antalet nämndemän och

---

24. Justitiekollegiets arkiv, akt 264, RA, Helsingfors; Sveriges 1720 års regeringsform, § 40; Rosén, 'Lagmän, häradshövdingar', s. 260–261; Holmberg, *Suomen tuomio-kunnat ja kihlakunnantuomarit*, s. 53–54; Cavallin, *I kungens och folkets tjänst*, s. 211–212.

25. Justitiekollegiets arkiv, akt 662, RA, Helsingfors; Peterson, '”En god ämbetsman är bättre”'; Frohnert, *Kronans skatter*, s. 243–277; Cavallin, *I kungens och folkets tjänst*, s. 195–196, 198–203.

noggrannare uppsyn av domsagornas verksamhet. Guvernören von Engelhardt kände väl till förhållandena i sitt guvernement, inte minst på grund av en omfattande visitationsresa som han hade gjort under slutet av 1760-talet. En  versikt över områdets rättsvård ingår i en över tvåhundra sidor lång berättelse om guvernementets tillstånd som von Engelhardt skrev efter sin resa, varför det knappast kom som en överraskning för honom att hans normbrytande förslag skulle avfärdas. Utöver von Engelhardts reformförslag resulterade undersökningar riktade mot kejsardömets r ttsf rvaltning under början av Katarina den storas regeringstid (1762–1796) i en hel del förfrågningar och anvisningar till de västliga guvernementens r ttsv sanden. Reformerna gällande t jnstemannak rens formella kompetens motsvarade delvis de reformer som genomdrevs i Sverige från och med 1740-talet. Själva t jnstemissbruket f ll dock utanför den ryska förvaltningens angrepp.²⁶

Myndighetskontroll och bonde vervakning

Gabriel Lagus, som granskat Viborgs r dstuvur tts verksamhet under slutet av stora nordiska kriget och efter freden i Nystad, konstaterar att protokollen för stadens rådstuvurätt  r fragmentariska, bristfälliga och slarvigt upptecknade ännu långt efter freden. Som orsak till detta ser Lagus att de viborgska t jnstem nnen inte längre behövde vara r dd a f r " bo hovrätts kontroll som delade piska åt lata borgmästare och sekreterare" under svenska tiden. De nära Viborg belägna städerna Fredrikshamn och Villmanstrand, vilka efter freden i Nystad blev kvar

26. Justitiekollegiets arkiv, akt 2226, RA, Helsingfors; Eesti- ja Liivimaa asjade justiitskolleegium, Peterburis, EAA.4923.1.23 (Berichte s mtlicher Unterinstanzen  ber deren Organisation, Kompetenz und Reglements), EAA.4923.1.25 (Akte betreffend die Instruktion der Richter in Liv-, Est- und Finnland), EAA.4923.1.27 (Akte betreffend das Gerichtswesen in den Ostseeprovinzen), Eesti Ajalooarhiiv, Tartu; se även Justitiekollegiets arkiv, akt 1562, RA, Helsingfors; Rosén, 'Kring tillämpningen av', s. 10; Rosén, 'Oikeustaistelua Viipurin läänissä', s. 108–109; Ralph Tuchtenhagen, "Eine bessere Ordnung mit Wahrnehmung Ew. K yserlichen Majesté Interesse und des allgemeinen Wohles". Die Engelhardtschen Reformvorschläge für das Gouvernement Viborg 1767–1775', *Am Rande der Ostsee. Aufsätze vom IV. Symposium deutscher und finnischer Historiker in Turku 4.–7. September 1996* (Turku 1998); Jyrki Paaskoski, 'Valistunut keisarinna Katariina II', Yrj  Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen (toim.), *Vanhan Suomen aika. Viipurin l  nin historia IV* (Keuruu 2013), s. 149, 154–155; se Nikolai Henrik Engelhardt, 'Die Beschreibung des Russisch K yserlichen Gouvernements von Wiburg', Sulo Hatsonen (toim.), *Suomen historian l hteit  VIII* (Helsinki 1973 [1767]).

på den svenska sidan av gränsen, utgör jämförelseobjekt för Viborg. I Fredrikshamns rådstuvurätt och Villmanstrands kämnärsrätt, vilka efter stora ofreden återbördades till Sverige, förefaller verksamheten ha skötts samvetsgrant med tanke på omständigheterna efter 1721. Däremot uppstod stora svårigheter i domstolarnas verksamhet efter att Fredrikshamn och Villmanstrand avträtts till det ryska kejsardömet i freden i Åbo 1743. Det uppkom brister i såväl rådmännens sakkunnighet som i deras svenska och finska språkkunskaper, vilket försvårade domstolarnas praktiska verksamhet. Rådstuvurätten i Fredrikshamn anförde därtill i början av 1750-talet problemet med att domböckerna endast levererades för granskning till guvernementsförvaltningen. Guvernementsförvaltningen hade nämligen varken något intresse av eller expertis på att övervaka rådstuvurättens verksamhet på samma sätt som hovrätterna tidigare hade gjort.²⁷

Problemen med häradshövdingarnas tjänsteutövning i Viborgs guvernement tillspetsades vid ingången till 1700-talets andra hälft. Det förefaller som att utnämningen av Matthias Martins till lagman i Viborgs lagsaga i mitten av 1750-talet inverkade på ökningen av tjänstefelsbesvär som skickades till Justitiekollegiet. Bönderna hade en central roll i anmälningen av tjänstemissbruk, eftersom de genast i början av år 1756 skickade flera besvär över sina domare. Det är emellertid möjligt att de ryska myndigheterna i guvernementet uppmanade den nya lagmannen att effektivisera övervakningen av häradshövdingarna, eftersom det i lagmansrätten redan i början av 1750-talet framfördes i varje fall indirekt kritik mot dem.²⁸ En tydlig förändring ägde rum i mitten av 1750-talet, eftersom lagmannen fram till slutet av decenniet uppvaktade Justitiekollegiet med skrivelser över såväl häradshövdingarna Peter Pomoells, Henrik Forssmans och Sven Johan Östrings som vicehäradshövdingarna Johan Carpéns, Karl Jaenischs och Johan Cornelius Linboms tjänstefel. Anklagelser anfördes mot såväl ordinarie som vicehäradshövdingen i Savolax domsaga, och från Viborgs domsaga

27. Gabriel Lagus, *Några förhållanden i Wiborg under Ryska ockupationen* (Wiborg 1889), s. 48; Granfelt, 'Rättskipningen i Gamla Finland', s. 287–288; Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*, Jyväskylä Studies in Humanities 183 (Jyväskylä 2012), s. 84–85.

28. Antti Räihä, 'Näkemys oikeudenmukaisuudesta ja kihlakunnantuomarin viraltapano 1700-luvun puolivälin Vanhassa Suomessa', *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 21 (2021:5), s. 52.

erhöll av lagmannen Martins en anmärkning för fel i rättsprocessen i samband med en tvist som berörde fiskevatten. Lagmannens kritik föranledde snabbt genmälen av häradshövdingarna. Häradshövdingen Östring försvarade sig mot Martins besvär i hårda ordalag och krävde att han skulle frikännas från alla anklagelser. Östring betonade att han inte tagit emot några mutor eller gåvor, varken avsiktligt eller medvetet, utan alltid hade dömt i enlighet med sin ed, sitt samvete och sin bästa förståelse. Kommentaren antyder indirekt att mutor var en del av de sociala koder som präglade rättsväsendets verksamhetskultur. Meningsskiljaktigheter uppstod när gränsen för vad som ansågs vara godkänd praxis överskreds och när mutorna inverkade för mycket på domarens rättvisa.²⁹

De av lagmannen Matthias Martins uppräknade normer, som definierade förbrytelserna som Savolax domsagas häradshövding Sven Johan Östring gjort sig skyldig till, var hur som helst otvivelaktiga. Till sina besvärsmotiveringar inhämtade Martins långa citat ur Domarreglerna (till exempel paragraferna 24 och 35). Likaledes hänvisade han i sina motiveringar till riksdagsbeslut och olika paragrafer i 1734 års rättegångsbalk. För rättegångsbalkens del baserade sig besvären på tredje paragrafen i kapitel tjugofyra där det står:

All dom bör fästas på skiäl och lag, och ej på godtycko: och skal sielfwa saken och målet, ther i twisten består, med thes nödiga omständigheter, tydeliga ther i utsätas, så ock the hufwudskiäl, och then lag, ther å slutet grundas.

Därtill hämtade lagmannen stöd från balkens femte paragraf i sextonde kapitlet enligt vilken "[a]lla inwändningar skola i rättegångens början på en gång företes, ther the sådana äro, at thet ske kan". Till sist tangerade Martins mottagandet av mutor med ett direkt citat ur 1734 års lag (paragraf 4 i rättegångsbalkens fjortonde kapitel), enligt vilket

[a]lla afskrifter af the bewis, som företes, skola anten af Rättens Betiente, eller andra trowärdiga män styrckta wara, at the med sielfwa hufwudskrifterna i alt lika äro: och böra äntå hufwudskrifterna wisas up, ther Rätten, eller wederparten thet äskar.³⁰

29. Justitiekollegiets arkiv, akt 881, RA, Helsingfors; Rosén, 'Oikeustaistelua Viipurin läänissä', s. 105; Jyrki Paaskoski, 'Renner, Arvid (1704–1762)', *Kansallisbiografia-verkkokulkaisu*, Studia Biographica 4 (2001) hämtat 28.3.2022; Riihämä, 'Näkemys oikeuden mukaisuudesta', s. 56.

30. Justitiekollegiets arkiv, akt 881, RA, Helsingfors; Sweriges Rikes Lag 1734, Rättegångsbalk, Cap. 14, § 4, Cap. 16, § 5, Cap. 24, § 3.

Lagmannen Martins hänvisade i sina motiveringar till gamla normativa grunder från den svenska tiden, vilka f r Savolax domsagas del innebar de lagar som var rådande före 1743 och de förordningar och bestämmelser som utgetts fram till freden i  bo. Vid sidan om dem hänvisade lagmannen även till en bestämmelse (vars inneh ll inte beskrivs i källorna) som Justitiekollegiet hade utl tit i mars 1754. Trots det bifogade Martins bestämmelsen i den svenska rättegångsbalkens första paragraf i tjugof rde kapitlet, vilket behandlade domarnas fördröjande av beslutsfattande.³¹

Häradshövdingen vid Viborgs domsaga, Henrik Forssman, fick genast efter mitten av 1750-talet emotta t janstefelsbesv r från såväl lagmannens som Viborgs guvernementskanslis sida. Besväret som framfördes från guvernementskansliet utgjorde ett betydelsefullt prejudikat, eftersom linjedragningarna som utfärdades i samband med behandlingen av fallet kom att förändra övervakningen av t jansteut vningen och kanalerna för besvären i hela Viborgs guvernement fram till 1780-talets mitt. I besväret som guvernementskansliet skickade till Justitiekollegiet hänvisades det till såväl de ryska ukaserna som utgetts i mitten av 1750-talet, vilka häradshövdingen negligerat i sin verksamhet, som till den femte paragrafen de svenska Landsh vdingsinstruktionerna från  r 1687. Enligt Landshövdingeinstruktionerna skulle landsh vdingen övervaka att domstolarnas verksamhet var klanderfri och försäkra att befolkningen höll sig informerad om de rådande (kungliga) förordningarna och bestämmelserna. Guvernementskansliet poängterade i sitt besvär att häradsrätten inte kunde fördröja utredningen av mål utan giltiga orsaker.³²

Normativa verksamhetsmiljöer och böndernas besv rskanaler

Viborgs guvernementskanslis hänvisningar till Landshövdingeinstruktionerna vidgar den uppfattning som skapats i tidigare forskning gällande Viborgs guvernements provinskansliers (termen st th llarkansli

31. Justitiekollegiets arkiv, akt 881, RA, Helsingfors.

32. Justitiekollegiets arkiv, akterna 867, 1010, [...] keine Sachen, ohne richtigen Grunden, aufhalten, RA, Helsingfors; Carl Gustaf Styffe, *Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland* (Stockholm 1856), s. 157–158, passim, (§ 5, ”Se till att verksamheten vid domstolarna sköts korrekt och att l nets invånare f r vetskap om kungliga stadgar och förordningar”); Sveriges Rikes Lag 1734; Olof S r dal, *Den svenska länsstyrelsen. Uppkomst, organisation och allmänna maktställning* (Lund 1937), s. 80; Björn Asker, *I konungens stad och ställe. Länsstyrelser i arbete 1635–1735* (Uppsala 2004); Jonsson, *De norrländska landshövdingarna*, s. 60–62.

har även använts) och guvernementskansliets normativa ställning. Enligt tidigare forskning avgränsades kansliernas befogenheter till provinsernas kamerala skatteärenden och ekonomiförvaltning. Som organisationer motsvarade provinskanslierna de svenska länsstyrelserna, eftersom de indelades i landskanslier och landskontor. På grund av detta har Karl Friedrich Krompeins (ståthållare i Kymmenegårds provins efter freden i Åbo) involvering i regionens rättsvård i nationell historieskrivning porträtterats som en kränkning av de svenska normer och privilegier som bekräftades i fredsavtalen. Tolkningen får stöd av det besvär som magistraten i Fredrikshamn utfärdade under hösten 1745, i vilket det klagades över att ståthållaren agerat som domare. Guvernementskansliets hänvisande till Landshövdingeinstruktionerna garanterade ändå att ståthållarna, som administrerade provinskanslierna, behöll ett på rådande normer baserat inflytande över övervakningen av häradshövdingarnas tjänsteutövning och utredning av tjänstefelsbesvär.³³

Gamla Finlands guvernement- och provinsmyndigheters inflytande över övervakningen av häradshövdingarnas tjänsteutövning och tjänstefelsutredningar är påtaglig genom senare halvan av 1700-talet. Förslaget till tjänstetillsättningen av Viborgs domsagas häradshövding sändes till Justitiekollegiet 1752 från Viborgs guvernementskansli och inte från Viborgs lagman, som i samband med utnämningen av häradshövdingarna Östring och Pomoell 1746. Karl Jaenisch, som 1757 blev anklagad för tjänstefel av lagmannen, försvarade sig i sin tur med att han vidarebefordrat ett domslut som han utlåtitt till ståthållarkansliet i samband med en tvist om jordinnehav, där man inte hittat något anmärkningsvärt. Lagmannen förhöll sig likt rådstuvurätten kritisk till ståthållarkansliets inblandning i rättsvården. Enligt lagmannen saknade ståthållarkansliet kompetens att i juridiska ärenden avgöra huruvida häradsrätten gjort rätt eller fel domslut.³⁴ Ryska myndigheters makt i övervakningen av

33. Rosén, 'Kring tillämpningen av Åbofredens privilegieparagrafer vid medlet av 1700-talet', s. 7–9; Rosén, 'Oikeustaistelua Viipurin läänissä', s. 102–103; Peterson, '"En god ämbetsman är bättre"', s. 309; Cavallin, *I kungens och folkets tjänst*, s. 195; Riihå, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta*, s. 99–100; Eljas Orrman et al., 'Vanhan Suomen virastot ja muut arkistonmuodostajat sekä niiden arkistoaineistot', Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski (toim.), *Vanhan Suomen arkistot*, Arkistolaitoksen toimituksia 13 (Helsinki 2012), s. 213–214; se även Laur, *Eesti ala valitsemine*, s. 48–56; Riihå, 'Näkemyks oikouden mukaisuudesta', s. 58.

34. Justitiekollegiets arkiv, akterna 264, 680, 922, "[...] det Ståthållare Cancelliet icke kompeterar at befatta sig mål som äro Judicielle, således tillkom det icke eller, at erkänna Härad Rättens utslag för rätt ell. orätt," RA, Helsingfors.

rättsväsendet var trots allt tydlig genom senare hälften av 1700-talet, vilket en kungörelse från Viborgs guvernementsf rvaltning i slutet av 1795 antyder. Guvernementskansliet underströk i sin proklamation att alla kronobönder som på något vis upplevde olägenheter eller orättvisor från kronans t janstem n garanterades rättsligt stöd ifall de framförde sina besvär till förvaltningens kännedom.³⁵

Ukaserna och bestämmelserna som framkom i samband med t janstefelsbesv ren antyder att den ryska förvaltningen i alla fall i någon mån strävade efter att reformera rättsväsendets verksamhet i Gamla Finland. Lagmannen Martins hänvisningar till ryska normer antyder i sin tur att de ryska ukaserna på praktisk nivå hade en inverkan på rättsväsendets verksamhet och på motiveringen av beslut som berörde t janstefel. I ett fall där Linbom, som var vicehäradshövding i Savolax domsaga, beskylldes f r t janstefel angående en tvist om jordinnehav, grundades besväret i en rysk ukas och den Dirigerande senatens bestämmelse. Dessa betonades av Kymmenegårds provinskansli, som deltog i utredningen av fallet, men som likväl poängterade att fallet borde undersökas och utredas enligt rådande lag.³⁶

Hänvisningen till de ryska ukaserna erbjöd också möjlighet till dubi s användning av dem som normativa grunder. Enligt en bonde från Soanlax i Ruskeala socken hade häradshövdingen i Kexholms domsaga, Peter Pomoell, utövat sin t janst på ett sätt som stod i strid med den ukas som bonden ”skaffat” sig från Viborg. Ukasen bekräftade dock inte Pomoells t jansteut vning som motstridig med bestämmelserna, varför bondens handling stämplades som utpressning av högsta överheten genom grova lögner.³⁷

35. Parikkala församlings arkiv, Cirkulär 30.10.1795, RA, S:t Michel. ”Keisarillinen Wiburin Gouwermentin Hallitus teke tämä kautta julkisexi, ett  kaikki ne Krunun Talonpojat, jotka yhdell  taicka toisella tawalla k rsiw t Krunun ammatti miehild  eli Krunun palwelijoilda räsitusta ja wääryyttä [...] he tulewat ansaitseman kaicken laillisen awun taicka myös johdatetuxi siihen Laki-paikan kuhunga heidän asiansa owat kuuluwat”

36. Justitiekollegiets arkiv, akt 1463, ”[...] at undersöka, och, efter denne orts Lag, at afg  ra,” RA, Helsingfors; motsvarande observationer gällande svenska normer och rysk praxis är vanligt förekommande i forskning som berör Gamla Finland, se till exempel Raimo Ranta, ’Suomen ’silta’. Vanhoja siteit  ja uusia vaikutteita’, HArk 88 (1986); Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta*, i tillämpliga delar.

37. Justitiekollegiets arkiv, akt 657, ”[...] at han  ntel. på denna sin resa skulle utw rkat ifrån Gouw: Cancelliet en sådan Ukase [...]”, RA, Helsingfors.

I samband med tjänstefelsbesvären uppmärksammades förutom de ryska ukaserna även Viborgs guvernements svenska lagsamlingar, vilka innehållsmässigt skilde sig från varandra. En tvist som hade sin början i byggnadskostnaderna för Räisälä kyrka i slutet av 1750-talet och som utreddes av häradshövdingen Pomoell, ledde till en utbredd besvärshärva där Pomoell själv blev mål för besvär över tjänstemissbruk. Till sitt försvar mot besvären hänvisade Pomoell till paragraferna i Landshövdingeinstruktionerna i Sveriges 1723 års lag och till sextonde paragrafen i tionde kapitlet i rättegångsbalken i 1734 års lag (Nya Lagen). Däremot hade lagmannen Martins synpunkter sin grund i bland annat prästeståndets riksdagsbesvär (1731) och i de svar som utgetts i samband med allmogens besvär (1734).³⁸

Grunderna för lagmannen Martins synpunkter väcker frågor, eftersom man i Kexholms domsaga skulle följa Kristoffers landslag samt svenska bestämmelser och förordningar som utfärdats före freden i Nystad. De nämnda svaren på riksdagsbesvär fungerade enligt Martins "endast" som exempel som bekräftade äldre normer och praxis och som "kunde – och torde" tillämpas även i Kexholms domsaga. Samtidigt hänvisade han till Domarreglerna när han klagade över Pomoells agerande och motiverade sina synpunkter. Uppenbarligen gjorde Martins tolkningen att fjortonde paragrafen i Domarreglerna, där det stod att "Landseedh, när hon icke haffuer oskiäl medh sigh, bör reknas för Lagh, ther man effter döma må", stödde hans syn på besvärets normativa grunder. När tjänstefelsbesvär i mitten av 1750-talet riktades mot häradshövdingen i Savolax domsaga, Sven Johan Östring, användes svenska hovrättens brev från januari 1751 som vetoargument med samma motivering. Det är sannolikt att motsvarande motiveringar användes flitigt även i andra typer av rättsmål i domstolarna i såväl Viborgs som Kymmenes guvernement.³⁹

I Viborgs guvernement utnyttjade kronobönder sin rätt att klaga över regionens häradshövdingar. Justitiekollegiet behandlade under 1750–1760-talen ett besvär underskrivet av en bonde från Sippola kapell

38. Justitiekollegiets arkiv, akt 921, RA, Helsingfors.

39. Justitiekollegiets arkiv, akterna 881, 921, "[...] hwilka förordningar, såwida the icke annat innehålla, allenast confirmera, det ofwannämde Präste priwilegier, Kyrckiolag och 1672 Års förklaring på allmogens besvär [...] så kan, samt bör, således hwad ifr. gammalt, och innan Kexholms Provinces Öfwergång warit wanl., jämwäl till samma Province lämpas", RA, Helsingfors; Sweriges Rikes Lag 1734, Domare-Regler, § 14.

i Veckelax och ett besvär rörande en häradshövding av en bonde från Soanlax i Ruskeala socken. Från Kaukola kapell, Pyh j rvi socken och därtill hörande Alakyl  framfördes t janstemissbruksbesv r ur ett bredare befolkningsunderlag. Förutom dessa fanns i slutet 1750-talet ett besvär hos Justitiekollegiet över häradshövdingen  strings t janstefel, vilket skickats på vägnar av alla bönder i Savolax domsaga. En granskning av besvären antyder dock att bönderna inte i första hand riktade sina besvär direkt till Justitiekollegiet, utan först kontaktade antingen st th llarkanslierna i provinserna eller guvernementskansliet i Viborg. Redan före detta hade man oftast försökt driva besvärsprocessen genom Viborgs lagmansrätt. P verkningskanalen, som löpte från lokalsamhället till ryska mellaninstansens myndigheter, var för de svenska bönderna bekant sedan tidigare, eftersom systemet där bönderna skickade skrivelser till ryska provins- och guvernementmyndigheter i Gamla Finland påminde om motsvarande system i länsförvaltningen under svenska tiden. Därtill hade bönderna en aktiv förbindelse till lagmansrätten i Viborg, trots att man enligt normerna inte skulle behandla bönders t janstefelsbesv r i lagmansrätten.⁴⁰

I alla fall en del av de besvär som undertecknades av bönderna i Viborgs guvernement förbigick rättsväsendets mellaninstanser och uppstod i stället utifrån växelverkan mellan lokalinstanser och Justitiekollegiet. Besvärshandlingarna  r jämförbara med såväl handlingar som uppstått genom olika granskningskommissioners arbete som med skrivelser producerade av i Sverige kringresande Justitiekanslerer under 1700-talet. I den svenska lagstiftningen saknades en motsvarande kanal f r inverkan från lokalnivå direkt till hovrätten, vilket försvagade böndernas möjligheter att framföra sitt missnöje. I teorin hade dock undersåtar i Sverige möjlighet att framföra sina besvär till förvaltningen både via Justitiekanslererna och genom besvär till riksdagen och kungen. Bönderna i Viborgs guvernement hade däremot inte längre någon kanal f r inverkan i form av riksdagsbesvär efter maktskiftet. Formen och strukturen för riksdagsbesv ren var omsider förutbestämda. Därtill hade svenska t janstem n, allt från häradshövdingar till landshövdingar inte minst inofficiellt inflytande över innehållet

---

40. Justitiekollegiets arkiv, akterna 657, 993, 1061, 1093, 1308, 1375, 1463, RA, Helsingfors; se Kymmene rds provinskanslis arkiv, Brevsamling 1745–1777, RA, S:t Michel; Viborgs lagmansr tts arkiv, protokoll, RA, Helsingfors.

i besvären. Olika typer av granskningskommissioner kan i sin tur ses som besvärskanaler endast under undantagstillstånd.⁴¹ Trots att bönderna i Gamla Finland hade möjlighet att besvara sig direkt till Justitiekollegiet tyder en granskning av ditsända tjänstefelsbesvär på att besvären i huvudsak utfärdades av lagmannen i Viborg.

Korruption och domarens moral – ”sådant wet en och hwar Carelare”

Att hitta kritik riktad direkt mot domare i häradsrätternas protokoll är utmanande. Trots detta står det klart att tjänstefelsbesvären över Viborgs guvernements häradshövdingar, vilka behandlades av Justitiekollegiet för livländska, estländska och finländska ärenden, endast utgör en del av alla förbrytelser. Ett exempel som illustrerar det utbredda missnöjet i lokalsamhällena återfinns i en kommentar som i slutet av 1760-talet riktades mot Kymmene domsagas häradshövding, Anders Gudseus endast ”Hin hola [djävulen] får mera rätt utaf den Härads Rätten, ingalunda den fattiga, men wäl den rika”.⁴² I utsagan kan man skönja en hänvisning till domarens korruption, eftersom det i motsättningen mellan fattig och rik dras en parallell till värdet på mutorna som domaren krävde eller som han erbjöds.

Mer indirekta exempel på missnöjet gentemot domstolarna och domarna åskådliggörs i smädelserna av tjänsteutövare och ifrågasättandena av domstolarnas jurisdiktion, vilka förekom allt oftare i Kymmenegårds provins efter freden i Åbo. I Fredrikshamn kallades medlemmarna i stadens rådstuvurätt för kanaler och lögnare. Samtidigt ifrågasattes legitimiteten av rådstuvurättens verksamhet, då man likställde domstolens tjänstemannakår med stadstjänare, av vilka den äldsta representerade rättens ordförande och resten rådmän. Därtill lovade handelsmannen som stod bakom uttalet att låna ut sin egen lagbok åt ”rättsutdelaren”, eftersom den rådande lagen föreföll vara obekant för dem. I kommentarer betonas rådmännens rättsvårdliga

41. Peterson, ”En god ämbetsman är bättre”, s. 308–311; Frohnert, ’Administration i Sverige’, s. 251, 256–259; Frohnert, *Kronans skatter*, s. 277; Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoges och överhet under stora nordiska kriget*, Studia Historica Upsaliensia 194 (Uppsala 2000), s. 90, 124; Cavallin, *I kungens och folkets tjänst*, s. 195 (särskilt bilaga 4); Liliequist & Almbjör, ’Early modern court records’, s. 17–18; även Lennerstrand, *Rättvisans och allmogens beskyddare*.

42. Antti Räihä, ’Pitäjä seurakunta ja väestö uuden ajan alusta 1800-luvun puoliväliin’, *Taipalsaaren historia. Oma moa o paremp saaressakii ko vieras moa mantereessa* (Helsingfors 2020), s. 143.

Illustration  ver Kexholm på 1840-talet av Pehr Adolf Kruskopf som även själv erhöll domar-examen i slutet av 1820-talet. Kommissionen som undersökte häradshövdingen Pomoells t jnstefel samlades i Kexholm 1764. Källa: Museiverkets historiska bildsamlingar.

inkompetens och på grund av dem förorsakade oklarheter i stadens bokföring. Det g r även att skönja viss kritik mot nepotism i samband med tillsättandet av r dmanst jnsterna eftersom generalguvernören Johan Balthasar von Campenhausen hade deltagit i rekryteringsprocessen utan lagliga grunder.⁴³

Ett besvär som utfärdades över domaren Peter Pomoell i Kexholms domsaga i början av 1760-talet av bönderna i Kaukola kapell, som var beläget i norra delen av Karelska näset vid Ladogas kust, erbjuder deskriptiva uppgifter över utredningar av häradshövdingars t jnstefelsbesv r och utredandet av dessa. Enligt bönderna i Kaukola hade häradshövdingen Pomoell i snart tjugo  r skött sin värdiga t jnst ”ondskefullt”, ty ”sådant wet en och hwar Carelare”. Kapellborna var enligt egen utsago till sist tvungna att skriva ett besvär. Besväret berörde en tvist angående byggnadskostnaderna f r R is l  kyrka, vilka kapellborna inte ansåg sig vara skyldiga att betala. Häradshövdingen tolkade Kaukolabornas

43. Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta*, s. 75, 84–85, 108–109; om korrelation mellan missnöje och förekomsten av besvär se Frohnert, *Kronans skatter*, s. 244.

agerande som tredska, varför han ordnade ett urtima ting. Kaukolaborborna var däremot av motsatt åsikt, och menade att häradshövdingen själv låg bakom konflikterna. Den av Pomoell förordnade så kallade undersökning som skulle avgöra tvisten om byggnadskostnader, avfärdades av bönderna. För undersökningen av Pomoells tjänstefel grundades våren 1764 en kommission, till vars medlemmar beordrades lagmannen Kristian Alenius och Viborgs domsagas häradshövding Johan Carpén. På grund av Carpéns sjuklighet utnämndes dock provinskansliets översättare, Zacharias Nigraeus, till hans ersättare. Därtill deltog två nämndemän i kommissionen som sammanträdde i Kexholm.⁴⁴

I början av kommissionens session framlades en besvärsskrivelse utfärdad av talesmannen för Kaukolaborna, Matts Rautiainen, vilken hade levererats till Viborgs och Kexholms provins provinskansli och därifrån vidare till guvernementskansliet. Enligt skrivelsen hade häradshövdingen Pomoell utan grunder anklagat Kaukolaborna för upproriskhet och dömt och verkställt spöstraff för tusen bönder. Kaukolaborna beskrev häradshövdingens agerande som motstridigt i alla avseenden utifrån de exempel som beskrevs i Domarreglernas tjuogoandra paragraf. I paragrafen står följande:

Domare skal tala sachtmodeliga medh them som komma för Rätten, annars warder han misstänckt, at han icke skal döma rätt, och then misstancken får then til honom som illa tiltalat warder. Förty at man kommer icke för Domare i then acht, at man skal ther bannader bliffua eller illa tiltalader, vthan til at sökia sin Rätt. Men ther Saken så begiffuer sigh, at noger parten moste straffas medh Ord, tå skal thet skee när Saken är ransakad, och Domen är affsagd, och icke förr.⁴⁵

Häradshövdingen Pomoells tjänstemissbruk hade enligt bönderna upprepat under åtskilliga sammanträden. Domaren anklagades för att han "[...] tillstoppar både Käranden och Swaranden munnen, som alt sker i den för alla rättsinta förhatelige afsicht [...]".⁴⁶ Snarare än viljan att utöva sin tjänst rättvist sades häradshövdingens främsta passion vara emottagandet av mutor. Enligt bönderna var det möjligt att påverka

44. Justitiekollegiets arkiv, akt 1375, "[...] wij underskrefne Kaucola församlings lemnar, äntligen äro twungna, at gripa til Klagomål [...] har Häradshöfdingen Pomoell warit sielfwa Hufwud-Ursprungen till twister", RA, Helsingfors; även Justitiekollegiets arkiv, akt 1308, RA, Helsingfors.

45. Justitiekollegiets arkiv, akt 1375, RA, Helsingfors; Sveriges Rikes Lag 1734, Domare-Regler, § 22.

46. Justitiekollegiets arkiv, akt 1375, RA, Helsingfors.

häradshövdingens beslutsfattande genom att skänka honom en tjur eller exempelvis en tunna malt. Kaukolaborerna menade att den moraliskt blinda domaren som tog emot mutor f rvr ngde den rättvisa som tryggade folkets välgång.⁴⁷

[...] att efter sitt eget intresse och egen nytta f a afgöra och afhielpa twisterne, hwar före wij icke heller underlåta, att h r hos f rm la: huruledes Hr. Häradshövdingen upburit mutor, såsom eljest en, utaf hans hufwud Passioner, utaf de Rätt-Sökande, så att den, som har welat hafwa ett favorabelt utslag, om r ttwisan militarat för honom eller ej, har alltid m st offra en oxe, en tunna malt och så vidare, hwilket om vår fattigdom hade tillåtit i Uppr rs-Saken; så hade w l saken fått en annan rubrique, ty att mutor, g fwor och sk ncker göra en domare till en moralisk blind. Och som det, att en domare tagar mutor och g fwor samt wr nger den ädla r ttwisan, såsom eljast en grund pelare, hwarpå ett folks w l och w lst nd beror,  r en sw r sak, och wij  t ge o  att bewisa den.⁴⁸

Kaukolaborernas hänvisning till en moraliskt blind domare grundar sig troligtvis på Bibeln, även om Bibeln inte explicit nämns en enda gång som förstärkande argument. Den åttonde versen i andra Mosebokens tjugotredje kapitel var trots allt bekant för bönderna, vilket versens och besvärens likheter antyder. Versen lyder: ”Du skall icke taga mutor; förty mutor förblinda de seende, och f rw nda de rättfärdigas saker.” Ett motsvarande moraliskt fördömande av orättvisa förekommer även i Domarreglerna, enligt vilka missbruk när allt kom omkring var förbrytelser mot Gud.⁴⁹

Enligt Claes Petersons tolkning erbjöd Kristoffers landslag inte möjligheter för bönder att väcka talan mot kronans t nstm n.⁵⁰ Kaukolab nderna vädjade dock till Tingsm lsbalkens tredje kapitel i landslagen. Bönderna tolkade kapitlet som att de hade rätt att klaga över en domare som förnekade alla åtal mot emottagandet av mutor. I ett knappt trettio sidor långt genmäle som skickades till guvernementskansliet avvisade häradshövdingen Pomoell böndernas samtliga besv rs mnen. Enligt genm let hade Pomoell aldrig dömt i mål utifrån felaktiga grunder, och även om han gjort det, så hade bönderna alltid haft möjlighet att

47. Justitiekollegiets arkiv, akt 1375, ”[...] sådan sker så ofta han undersöker och afd mmer saker, det må vara Ordinarie eller Extraordinarie Ting eller annan förrättning,” RA, Helsingfors.

48. Justitiekollegiets arkiv, akt 1375, RA, Helsingfors.

49. Biblia 1642/Karl XII:s Bibel (2 Mos. 23:8); se Cavallin, *I kungens och folkets t n st*, s. 97, 204.

50. Peterson, ”En god ämbetsman  r bättre”, s. 308.

överklaga domen antingen hos Viborgs guvernementskansli eller hos Justitiekollegiet.⁵¹ Med beaktande av rättsväsendets verksamhet i Viborgs guvernement är konstaterandet anmärkningsvärt, eftersom det konkretiserar ryska provins- och guvernementmyndigheters position i behandlingen av tjänstefelsbesvär i Gamla Finlands rättsväsende.

Kaukolaböndernas besvär över häradshövdingen Pomoell synliggör etikens betydelse i tjänstemissbruken. Detsamma gäller även i andra tjänstefelsbesvär som inskickades av privatpersoner i Viborgs guvernement. Tyngdpunkten i besvären skilde sig från de besvär som lagmännen i Viborgs lagsaga utfärdade, eftersom fokuset i de sistnämnda låg i rättsprocessernas normativa uppföljande och i fel som ägt rum under beslutsfattandet. Hänvisningarna till Domarreglerna och Kristoffers landslag i Kaukolaböndernas besvär antyder omsider att besväret var skrivet av en person som var väl medveten om rådande lagar och författningar. Allmokekännedom om lagen skulle inte i sig ha varit nog för att föra fram de ifrågavarande normativa principerna. I besväret skönjs dock tydligt böndernas krav på att domaren skulle handla moraliskt rättvist.

Tolerans, "landets sed" och rättvisa

Justitiekollegiet för livländska, estländska och finländska ärenden behandlade en stor mängd tjänstefelsbesvär rörande häradshövdingarna i Viborgs guvernement under 1750–1780-talen. Förutom kvantiteten påvisar en jämförelse med situationen i Sverige i mitten av 1700-talet att förbrytelserna som anlände till Justitiekollegiet var påfallande allvarliga. Trots den stora mängden allvarliga förbrytelser var besvären som Justitiekollegiet behandlade endast en del av alla tjänstemissbruk. Besvären antyder att toleransen för häradshövdingarnas tjänstemissbruk var hög bland allmogen i Viborgs guvernement. Å andra sidan vittnar besvären om att exempelvis mutor, som ur samtida perspektiv skulle förknippas med korruption, till viss grad var en accepterad del av rättsväsendets verksamhet och rättskultur. Böndernas tolerans var även kollektiv, eftersom förbrytelserna både var återkommande

---

51. Justitiekollegiets arkiv, akt 1375, "[...] hwarjem låfgifwit är, att Klaga i sådane fall, [...] hwarest en Domare alla föräringar förbiudas [...] så har ju wägen alltid stätt en hwar öppen, att beswära sig däröfwer, anten i Käijserl. Gouvernements Cancelliet eller Käijserl. Höguplysta Riks Justice Collegio, såsom Öfwer forum", RA, Helsingfors.

och allmänt kända bland befolkningen. Som det framkom i samband med tjänstefelsbesvären anförda mot häradsdomaren vid Savolax domsaga, Sven Johan  string, och häradsdomaren vid Kexholms domsaga, Peter Pomoell, hade böndernas missnöje hopats under flera årtionden. Bönderna var enligt sin egen mening till sist tvungna att besv ra sig över de allvarliga tjänstemissbruk som de bemälda härads-hövdingarna gjort sig skyldiga till.

De svenska bönderna hade till skillnad från bönderna i Gamla Finland inte möjlighet att besv ra sig över tjänstemissbruk bland rättsväsendets tjänstemän direkt till rättsinstanser motsvarande hovrätten. Däremot hade hovrätterna i Sverige en central roll i övervakningen av underrätternas verksamhet, eftersom deras protokoll efterröt granskades av hovrätten. Protokollen från häradsrätterna i Viborgs guvernements domsagor skulle under mitten av 1700-talet årligen levereras till Justitiekollegiet f r livländska, estländska och finländska ärenden i S:t Petersburg. Det hände emellertid att leveranserna fördröjdes under långa tider, och ställvis framkom protokollen endast för granskning hos Viborgs guvernementsf rvaltning. Hos Justitiekollegiet granskades häradsrätternas protokoll vårdslöst och i vissa fall försummades granskningen helt och hållet, eftersom Justitiekollegiet inte framförde ett enda tjänstefelsbesvär.

Justitiekollegiets bristfälliga övervakning ledde i Viborgs guvernement till att lagmannen vid Viborgs lagsaga fick en alltmer framträdande roll som f reb rare av besvär från och med mitten av 1750-talet. Även bönderna framlade besvär angående häradshövdingarnas tjänsteutövning, antingen i egenskap av privatpersoner eller större samman slutningar. Besvären gällde uttryckligen grova tj nstefelsanklagelser. Bönderna var dock inte i direkt kontakt med Justitiekollegiet, utan besvärade sig först till lagmansrätten och därefter vid behov antingen till provinsernas st th llarkanslier eller till Viborgs guvernementskansli. Denna observation ifrågasätter den tidigare uppfattningen om att de ryska provinsmyndigheternas uppgifter begränsades till ekonomiska och administrativa ärenden i Gamla Finland, eftersom provinsmyndigheterna även hade en central roll i övervakningen av Gamla Finlands häradshövdingar.

I domsagorna i Viborgs och Kexholms provinser gällde Kristoffers landslag (1442) samt svenska bestämmelser och förordningar utfärdade före freden i Nystad. I Kymmenegårds provins domsaga följde man

däremot Sveriges 1734 års lag samt svenska författningar och förordningar utfärdade före freden i Åbo. Förutom att provinserna tillämpade olika lagsamlingar var det vanligt att man i de av Justitiekollegiet hanterade tjänstemissbruksbesvären hänvisade till de svenska domarreglerna som härstammade från början av 1500-talet. I såväl Viborgs och Kexholms som Kymmenegårds provinser hänvisade man dessutom till sådana svenska normer som inte ägde laga kraft i områdena. Enligt lagmannen var bruket av svenska normer i Gamla Finland dock godtagbart och till och med önskvärt. Förutom de svenska lagsamlingarna förlitade man sig även upprepade gånger på ukaser utfärdade av de ryska central- och guvernementsförvaltningarna efter 1743. De ryska ukaserna utnyttjades framför allt för att stödja argument som baserade sig på svensk lag. Däremot utnyttjades inte rättvisans speglar som normativa argument. Likaledes ägnades direktiven utfärdade under 1770-talet för rättsväsendet i Rysslands västliga guvernement föga uppmärksamhet, eftersom de grävsta tjänstemissbrukshärvorna vid det skedet redan hade upplärats.

Grunderna för tjänstefelsbesvären som utfärdades av bönderna i Viborgs guvernement och av lagmannen skilde sig från varandra på ett ideologiskt plan. Lagmannens tjänstefelsbesvär fokuserade på normativa fel i rättskipningen, såsom feltolkning av lagen, felaktiga domar och häradshövdingarnas bristande metoder och försummelser. För bönderna var det däremot centralt att domaren skötte sina uppgifter rättvist utifrån ett moraliskt-etiskt perspektiv och att domaren bemötte svaranden och käranden enligt god sed såväl under rättegångar som under granskningar. Rättsväsendets verksamhet och rättskulturens sociala kodex innehöll under 1700-talet flera egenskaper, såsom tagande av mutor och andra påverkningsmetoder, som enligt moderna uppfattningar skulle räknas som korruption. Böndernas besvär illustrerar således överskridandet av gränsen för vad som ansågs vara godtagbart. Något tillspetsat kan man konstatera att grunderna för lagmannens och böndernas besvär var varandras motsatser. För lagmannen var legaliteten i rättsprocesserna en prioritet som skulle leda till rättvisa. Bönderna betonade däremot vikten av rättskipningens moraliskt-etiska rättvisa, vilken var tänkt att trygga rättsprocessernas legala framskridande.